

Leo J. Elders svd

**De metafysica van
St.-Thomas van Aquino
in historisch perspectief**

**Deel I
Het gemeenschappelijk zijnde**

Tweede, geheel herziene uitgave

Bezorgd door Jörgen Vijgen

uitgeverij
Betsaida
's-Hertogenbosch

Voorwoord

Deze studie is het eerste deel van een werk over de metafysica van St.-Thomas van Aquino. Het tweede deel behandelt het Eerste Zijnde. De tekst, zoals deze hier wordt aangeboden, is de neerslag van twintig jaar onderricht van de metafysica en het resultaat van veel studie en onderzoek. Het boek beoogt een inleiding en handleiding te zijn voor hen die dieper op de zijnsleer van St.-Thomas willen ingaan. Deze doelstelling legt bepaalde beperkingen op, met name wat de omvang van het werk betreft en de wijze van behandelen van de verschillende themata. In vergelijking met vroegere handboeken zijn de spitsvondige discussies van de scholastiek over bepaalde onderwerpen hier slechts summier weergegeven, maar worden de verschillende themata in een historisch perspectief geplaatst: enerzijds wordt veelal aangegeven hoe bepaalde inzichten in de eeuwen voor St.-Thomas rijpten en welke de historische bronnen van diens leer zijn, anderzijds wordt ook verwezen naar de latere ontwikkelingen in de wijsbegeerte van de nieuwe tijd. Het lag niet in de bedoeling deze historische benadering ten koste te laten gaan van de doctrinaire uiteenzetting. Zoals St.-Thomas immers zelf schrijft, gaat het er niet zozeer om te weten wat de verschillende denkers gehouden hebben als wel om de waarheid omtrent het zijnde te kennen. Het was onze opzet dat de vermelding van de posities van grote denkers bij zou dragen tot groter inzicht in de waarheid.

Men zou de vraag kunnen stellen of het thomisme ons nu nog wel iets kan zeggen. Het eigenlijke antwoord op deze vraag is in de bladzijden die hier volgen te vinden. Het is een volmondig 'ja', omdat de metafysica van St.-Thomas zich met het zijnde bezighoudt en de wetenschappelijke uitdrukking is van wat men de natuurlijke metafysica van het menselijke verstand zou kunnen noemen, die niet aan een bepaalde tijd of cultuur gebonden is. Zoals paus Paulus VI schreef, 'bezitten we in de werken van St.-Thomas inderdaad een compendium van universele en fundamentele waarheden die in een allerhelderste vorm en op een zeer overtuigende wijze uiteengezet worden. Vandaar dat zijn leer een bezit van onschatbare

Voorwoord

waarde is voor (...) allen die naar waarheid streven. Niet zonder reden heeft men hem de *homo omnium horarum* genoemd. Zijn filosofie, die het wezen van de werkelijk bestaande dingen in hun zekere en onveranderlijke waarheid reflecteert, is niet middeleeuws; ze is ook niet het eigendom van een bepaald volk, maar staat boven tijd en ruimte en is derhalve voor het mensdom van onze dagen niet minder geldig' (AAS 56 (1964) 302-305, p. 303).

Onze studie is dan ook geen stap terug in het verleden, maar wil een bijdrage zijn om een schat van diepzinnig metafysiek denken toegankelijk te maken en wil de draad van de thomistische traditie in Nederland weer opnemen.

Het boek is in het Nederlands gesteld hetgeen soms bijzondere moeilijkheden met zich meebracht wat terminologie betreft. Ook was het met name in het vermelden van de opvattingen van andere denkers niet mogelijk alles uitvoerig te bespreken. Schrijver dezes hoopt evenwel dat toch de belangrijkste meningen vermeld werden.

Uiteraard vergt de studie van de metafysica zeer veel en is hieraan voorafgaande kennis van de filosofie van de natuur en van de wijsgerige mensleer vereist. De lezing van de volgende bladzijden kan dan ook een grote inspanning vragen.

Tenslotte denkt de schrijver in dankbaarheid terug aan hen die hem in het denken van St.-Thomas hebben ingeleid: H. Grevelhörster svd, L.-M. Régis op en L. Lachance op. Zijn oprechte erkentelijkheid gaat ook uit naar prof. C. Vansteenkiste op, die het manuscript heeft doorgelezen.

11 juli 1981

L.E.

HOOFDSTUK 1

Het zijnde

De metafysica heeft het zijnde tot onderwerp. In een beroemd geworden tekst schrijft Aristoteles dat de vraag wat de werkelijkheid is, in het verleden reeds gesteld werd en telkens opnieuw herhaald wordt.¹ Deze werkelijkheid (*οὐσία*) is de diepste grond der dingen, want deze zijn dit of dat, zus of zo, omdat ze zijn. De metafysica bestudeert daarom de dingen in zoverre ze werkelijke dingen zijn en deze werkelijkheid gemeenschappelijk hebben (*ens commune*). De metafysica beschouwt derhalve de dingen niet in hun verscheidenheid en ziet af van een studie van de materialiteit van de zintuiglijk waarneembare substanties en accidentia, omdat ze juist de diepere zijnswaarde ervan wil kennen. Vandaar dan ook dat de metafysica een tocht is naar de diepte van de zijnden die ons omgeven en die we zelf zijn. We beginnen deze studie dan ook met een overzicht van de betekenis die de Griekse filosofie en Aristoteles aan het zijnde toekenden.

Het stamwoord van het Nederlandse 'is' (*asus* in het Sanskriet) heeft de betekenis van iets dat bestaat. Het Griekse werkwoord 'zijn' betekent dan ook aanwezig zijn, werkelijk zijn.² De Griekse taal kent een breed scala van gebruiksmogelijkheden van het werkwoord zijn, een feit dat ongetwijfeld de filosofische bezinning heeft bevorderd. Terwijl de Griekse denkers aanvankelijk slechts het materiële zijnde bestudeerden, groef Parmenides dieper en zocht hij onder de veranderingen en veelvoudigheid der dingen het blijvende zijn, dat één is met zichzelf, dat niet verandert. Het is waar, eeuwig, het manifesteert zich zoals het is en kan niet anders gedacht worden dan in deze eenheid in onveranderlijke identiteit. Parmenides is dan ook de eerste westerse denker, die een metafysische intuïtie van het zijn had.

Heraclitus van Efese daarentegen beschouwde het worden als de grondvorm van het zijn. In deze tegenstelling tussen de opinies van twee gigantische denkers zocht Plato een oplossing door enerzijds te stellen dat het

---

¹ *Metaph.* 1028 b 2.

² Zie J. Klowski, 'Zum Entstehen der Begriffe Sein and Nichts', in: *Archiv für Geschichte der Philosophie* 49 (1967), 121-148, 225-254.

ware zijnde onveranderlijk en met zichzelf identiek is, terwijl daar dan tegenover staat de veranderende, minder echte werkelijkheid van de materiele wereld.³ Anders dan de sofisten zoekt Plato in zijn wijsbegeerte dat wat werkelijk is. Plato's opvatting impliceert dat elke wetenschap een eigen terrein van de werkelijkheid tot onderwerp heeft: de wereld van de ideeën, de intermediaire dingen, de fysieke lichamen. In de studie van het zijnde valt bij Plato het accent op de inhoud van het zijnde: het wezen (*οὐσία*) staat meer centraal dan het *εἶναι*, de idee van het zijn meer dan het feitelijk zijn.

Aristoteles overbrugde de kloof tussen de wereld van het zijn en die van het worden door in deze laatste substanties te herkennen, dingen die op zich bestaan, waaraan een waarachtig zijn toekomt. De substanties zijn de brandpunten van werkelijkheid en de dragende fundamenten van de andere, bijkomende werkelijkheidsaspecten.

In een van zijn geniale inzichten werkt Aristoteles het gegeven uit dat het woord 'zijnde' in verschillende betekenissen wordt gebruikt, hetgeen wil zeggen dat hetzelfde woord zowel de kern van het zijnde als minder centrale, bijkomende bepalingen hiervan kan aanduiden. Heideggers kritiek op Aristoteles dat deze door zich tot het zijnde te wenden het zijn vergeten zou hebben, is dus niet juist: in de substanties wordt immers het zijnsaspect centraal gesteld. Wel heeft St.-Thomas gelijk, waar hij stelt dat Aristoteles zich niet boven de studie van dit of dat zijnde wist te verheffen om het zijn zelf te bestuderen.⁴

De verschillende betekenissen van het zijnde

In *Metaphysica* V, 7 geeft Aristoteles de volgende betekenissen van de term 'zijnde':

a) Zijnde kan *per se* en *per accidens* gebruikt worden. Één enkele substantie of accident is een zijnde *per se* maar een term die een samengesteld ding uitdrukt, is een zijnde *per accidens*. Een boom is een zijnde *per se*, een stok *per accidens* (omdat de vorm en functie, die door het woord 'stok' uitgedrukt worden, niet wezenlijk zijn voor het hout waaruit de stok gemaakt is). In de aristotelische metafysica wordt slechts het zijnde *per se* beschouwd, terwijl de zgn. wezensschouw van de fenomenologie ook zijnden *per accidens* tot voorwerp heeft. Als voorbeeld moge dienen de zgn. fenomenologie

---

³ De ideeën zijn dit waarachtige zijnde (*Tim.* 27 d en 28 a).

⁴ *ST I*, q. 44, a. 2.

van de ontmoeting: ontologisch bevat dit meerdere, onafhankelijke componenten. Vanwege de nadruk op wat verschijnt veeleer dan op het zijnde kan de fenomenologie geen inzicht bieden in het diepste wezen van wat het is te zijn. In zijn commentaar op *Metaph.* VI, cc. 2-4 schrijft St.-Thomas dat de wetenschappen zich bezighouden met dingen (*entia secundum rem*) en dat *entia per accidens* alleen in naam (*quasi solo nomine*) reëel zijn.⁵ Deze laatste zijn eerder object van de sofistiek en vormen ook niet het eindpunt van een wordingsproces in strikte zin.

Dat *entia per accidens* niet tot het onderwerp van de metafysica behoren betekent niet, zoals J. Owens beweert, dat ook het *zijn* buitengesloten wordt.⁶ Het *zijn* is immers een substantieel predicaat, zoals in hoofdstuk XII betoogd zal worden. Evenmin betekent het dat de metafysica het *esse accidentale* niet zou bestuderen: de accidentia hebben telkens een eigen zijnsinhoud (*essentia*), die uiteraard hun verhouding tot de substantie insluit. Aldus worden de niet aan de materie gebonden accidentia in de metafysica behandeld. Met *entia per accidens* zijn daarom bedoeld de accidentele complexen, die bij wijze van uitzondering voorkomen (*contingens ut in paucioribus*) en die geen oorzaak uit zichzelf hebben: zo is een metafysicus die zweefvlieger is zulk een *ens per accidens* en is er geen rechtstreeks oorzake-lijk verband tussen metafysische speculaties en de kunst van zweefvliegen.⁷

b) Het zijnde *per se* wordt ingedeeld volgens de verschillende wijzen waarop iets kan zijn. We leiden deze zijnswijzen af uit de wijzen waarop we een predicaat van iets zeggen.⁸ We noemen deze zijnswijzen dan ook predicamenten (of, met een Griekse term, categorieën). St.-Thomas geeft de volgende afleiding voor de door Aristoteles opgesomde predicamenten:⁹ een predicaat kan op drievoudige wijze van een subject gezegd worden: 1) zodat het dit subject is; 2) zodat het *in* het subject is (en dit ofwel volgens het materiële beginsel van het subject, dan spreken we van hoegrootheid,

⁵ *In VI Metaph.*, l. 2, n. 1176.

⁶ Zie zijn *The Doctrine of Being in the Aristotelean Metaphysics*, Toronto 1963², 309: 'This treatment must mean that Aristotle is leaving the act of existence entirely outside the scope of his philosophy'.

⁷ L. Dewan, 'Being per se, being per accidens and St.-Thomas' Metaphysics', in: *Science et Esprit* 30 (1978), 169-184.

⁸ Vgl. hoofdstuk XVI. De reden voor deze stelling wordt door St.-Thomas als volgt aangegeven: 'Quotiens ens dicitur, id est quod modis aliquid praedicatur, toties esse significatur aliquid' (*In V Meta.*, l. 9, n. 889).

⁹ *In V Metaph.*, l. 9, n. 891.